

A REFORMÁCIÓ SZEREPE AZ ANYANYELVŰ IRODALMAK FEJLŐDÉSÉBEN

A középkor irodalmában egyetemes, internacionális s jó-részt holt nyelvek uralma érvényesült az egész európai és mediterrán kulturális területen. A hivatalos írásbeliségnek, illetve a művelt, tudós rangra igényt tartó irodalomnak a nyelve a latin, az ógörög, az óegyházi szláv és az arab volt. Közülük csupán az utóbbi élő nyelv ekkor, de az arabul író perzsák, tadzsikok s más iszlamizált nem arab népek számára ez is épp annyira idegen, mint a németeknek, magyaroknak, lengyeleknek a latin, vagy mint a románoknak az óegyházi szláv. A neolatin nyelvű népek számára a latin, a keleti ortodox egyházhoz tartozó szláv népek számára az óegyházi szláv, s a közép-, illetve később újjörög nyelven beszélő bizánciak számára a klasszikus attikai nyelv, illetve az ókeresztény koiné ugyan saját örökségük volt, nem pedig rájuk oktrojált idegen nyelv, az eredmény azonban itt is egy élő, mindennapi, vulgáris nyelv és egy a műveltek privilégiumát képező, fennkölt és szent nyelv ellentéte lett. Ez a sajátos, és valamennyi európai országban jelenlevő kétnyelvűség megfelelt a hierarchikus szerkezetű feudális társadalom igényeinek, különösen pedig az írás tudományát első-sorban magának fenntartó egyház érdekeinek.

Az egyház volt e szent és holt nyelvek fennmaradásának a legfőbb letéteményese; s minthogy a papságnak döntő szerepe lett az államigazgatásban, az iskolázásban, az irodalomban és a tudományban is, a latin, az ógörög és az

ógyházi szláv hegemoniája ezeken a területeken is általánossá vált. Az egyház, illetve az egyházi értelmiség ezáltal nemcsak az elnyomott tömegek nyelvhasználatától különült el, hanem az uralkodó osztály világi többségének, a nemeseknek a gyakorlatától is, valamint a feudalizmus két alapvető osztálya közé idővel beékelődő, születőben levő polgárságtól is. A középkori Európában a latin nyelv hivatalos használata (a továbbiakban már csak erre korlátozom figyelmemet) egyrészt összhangban volt a feudális rendszer mindenfajta haszonélvezőjének általános érdekével, másrészt azonban kifejezésre juttatta a feudalizmuson belül létező, s egyre nagyobb gazdasági, politikai és kulturális hatalomra szert tevő külön egyházi társadalom sajátos érdekeit. Innen következett, hogy bár a feudális államok intézményei az egyháziak által használt latin nyelv uralmát segítették elő, a feudális társadalom világi elemei, amennyiben irodalmi tevékenységet folytattak, anyanyelvükre támaszkodtak.

A tanult egyházi írók – egészen a középkor utolsó századaiig – csak ritka kivétellekkel írtak anyanyelvükön. Csupán Európa nyugati peremterületein, Izlandban, a kelta eredetű népeknél s részben az ibér félszigeten került sor egyháziak részéről anyanyelvű szövegek tömeges méretű írásba foglalására. Ennek köszönhető, hogy az ősi kelta és izlandi költészet gazdag kincsestára fennmaradt, míg a többi országban az egyház pusztulni hagyta, vagy egyenesen irtotta a népek ősi anyanyelvű, költői örökségét, s legfeljebb latin művekben adott hírt annak létezéséről, illetve egyes tartalmi elemeiről. A legtöbb nemzet esetében ezért az anyanyelvű irodalom alapjait a lovagi rend tagjai, illetve a környezetükbe, s különösen a fejedelmi udvarokhoz tartozó énekesek, valamint a már valamelyes fejlettséget elért polgárság tanult elemei vetették meg. De mivel az írástudók

túlnyomó többsége, sok népnél pedig száz százaléka a papok és szerzetesek közül került ki, a nemesség és polgárság anyanyelvű irodalmi kezdeményezései csak lassan, egyenetlenül, s csak bizonyos országokban érvényesülhettek.

Egyes nemzeteknél, mint pl. a spanyoloknál, franciáknál, olaszoknál, németeknél már a középkorban kialakulhatott egy gazdag, vulgáris nyelvű írott költészet és irodalom. Más irodalmak, mint pl. a lengyel, a magyar, a dán esetében viszont csak szórványosan maradtak fenn anyanyelvű művek, minthogy e népek nemessége nem, vagy csak alig emelkedett még arra a kulturális szintre, hogy írott irodalmat teremthessen, városi polgársága pedig részben fejletlen, részben idegen származású volt. Végül akadt számos olyan kisebbség is a latin Európában, így a szlovének, szorbok, szlovákok, a balti népek, a finnek, akiknek nem sikerült önállóságukat megőrizve feudális államot létrehozniok, s akiknél ezért a feudális osztálytagozódás egy idegen uralkodó osztály elnyomó hatalma formájában jött létre. Autochton nemesség hiányában ezeknél a népeknél nem kerülhetett sor a középkorban az anyanyelvű irodalom kezdetére.

A vulgáris nyelvű irodalmak pozíciója azonban még az irodalmi tekintetben legelőrehaladottabb nemzeteknél is bizonytalan maradt egészen a XVI. századig. Hiába születtek már anyanyelven is olyan felülmúlhatatlan remekművek, mint a *Divina commedia*, ezek nyelvének ékességét, a latinnal való egyenrangúságát, a költészethez méltó voltát újra meg újra bizonyítani kellett. Sőt a latin újabb erősítést kapott a humanizmus jóvoltából, igaz, immár nem az egyház oldaláról, hanem jórészt vele szemben. A nemzeti nyelv elvének az irodalomban való uralomra juttatása érdekében tehát a XVI. században valamennyi népnek volt még tenivalója. Az előzmények azonban mindenütt meghatározták

a teendőket, s az előrehaladás különböző módját és útját írták elő.

Azoknál a nemzeteknél, pl. az olaszoknál, franciáknál, németalföldieknél, ahol ekkorra már gazdag középkori és kora reneszánsz irodalom fejlődött ki, és ahol a latin rovására már általánossá vált az anyanyelv használata az írásbeliség legkülönbözőbb területein, tulajdonképpen már csak a humanista latinnal szemben kellett végérvényesen kivívni és biztosítani az anyanyelvű költészet jogait. E feladatot a kor irodalomteoretikusai, egy Bembo, egy Du Bellay el is végezték. Azoknál a népeknél, ahol megvoltak ugyan már az anyanyelvű irodalom csirái (lengyelek, magyarok, skandináv népek), sőt ahol már virágzó középkori anyanyelvű irodalom is kifejlődött, mint a németeknél, angoloknál, de az egyházi latinnak a pozíciói még igen erősen voltak, s a humanizmus is új létjogosultságot adott a holt nyelv használatának, a feladat kettős volt. Egyrészt megszabadítani ezeket az országokat a latin nyelvű írásbeliségnek a szélesebb művelődést gátló, vagy egyenesen gúzsba kötő fölénytől, másrészt igazolni a nyelv értékeit, az irodalomra való alkalmasságát. A saját nyelvükön szóló irodalommal nem rendelkező népeknek pedig ekkor kellett az első lépéseket megtenniök, az anyanyelvű irodalom alapjait lerakniok. Ezt a hármas tagolást, e három alaptípust szem előtt tartva érthetjük meg és határozhatjuk meg a reformáció szerepét és jelentőségét az anyanyelvű irodalmiság fejlődésében.

A reformáció ilyen hozzájárulásáról szólva, hangsúlyozot-
tan a lutheri reformációra kell gondolnunk. A reformáció egyes irányzatai közül ugyanis a lutherinek volt a legátfo-
góbb és a legnagyobb hatású művelődéspolitikai koncepció-
ja. Az egyházi rend művelődési monopóliumának megsün-
tetése, mint az egyház világi hatalma eltörlésének elenged-
hetetlen része, Luther programja volt elsősorban. *An den*

christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung című, 1520-ban kiadott nagy hatású kiáltványában a világi felsőséget jelöli meg a társadalom egyedüli kormányzójaként, hatalmát nem az egyháztól, hanem közvetlenül Istentől eredeztetve. Eszerint az egyház is a világi felsőség alá van rendelve, s csupán a lelkek felett rendelkezik hatalommal; a papság pedig csak a polgári foglalkozások egyike. A művelődés, iskolázás, az igehirdetés feltételeinek a biztosítását szintén a világi hatalom feladatának nyilvánítja Luther, sőt a kard és a törvény hatalma mellett éppen a közhaszonra való nevelést tekinti a világi felsőség rendelkezésére álló harmadik eszköznek a helyes kormányzás érdekében. E művelődési programot még részletesebben kifejti az 1524-ben kiadott *An die Ratsherrn aller Städte deutschen Lands dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen* című újabb iratában. Míg a középkorban az iskola elsősorban a papság kiképzésére volt hivatott, s a közfelfogás számára tanulni és pappá lenni egyet jelentett, addig Luther most a világi hatóság kötelességévé teszi az iskolák felállítását és fenntartását nem csupán a leendő papok, hanem általában az állampolgárok oktatása és nevelése céljából. Ez utóbbi adat megvalósítása pedig szükségessé tette könyvek kiadását, nyomdák fenntartását, a lelki és a világi élet szempontjából fontos műveknek anyanyelvre való lefordítását.

Ugyanezek a feladatok nem jelentkeztek hasonló súllyal és átfogó érvénnyel a reformáció többi irányzatánál, legalábbis azok kezdeti szakaszában. Franciaországban például az egyházi rend a XVI. század elején nem rendelkezett már akkora hatalommal mint Németországban, műveltségi monopóliuma is már jó ideje a múlté volt, Kálvin programjában ezért az egyházi és világi hatalom kérdése másképpen vetődött fel. Kálvin egyébként sem kívánta a megreformált

egyházat a világi hatalom alá rendelni, kulturális vonatkozásban pedig elsősorban a reneszánsz profán szellemével, nem pedig a középkori egyházi műveltséggel szemben nyitott frontot. Mindez természetesen nem azt jelenti, mintha a kálvinizmus – főként szülőhazáján túl – ne járult volna hozzá az anyanyelvű művelődés és irodalom fejlődéséhez; ez a feladat azonban nem volt programjának annyira alapvető része, miként a lutheranizmusénak. Annál inkább beszélhetünk nagy távlatú művelődési célkitűzésekről a népi reformáció különböző irányzatainál. A német parasztháború leverése, majd a münsteri felkelés bukása miatt ezek a forradalmi kulturális programok azonban nem realizálódhattak; az elszigetelten továbbélő anabaptista közösségekben pedig csak leszűkített, szektás válfajuk valósulhatott meg. Végül az olasz humanista körökből kiinduló antitrinitárius mozgalom elsősorban a szellemi elit ügye maradt, s az ideológiai kérdések tisztázásával volt elfoglalva; a szélesebb tömegek művelődését ezért alig befolyásolhatta.

A reformációnak az anyanyelvű irodalom fejlődésében betöltött nagy fontosságú szerepéről tehát elsősorban ott beszélhetünk, ahol a lutheri reformáció tartósan vagy átmenetileg meggyökeresedett, vagy legalábbis ideig-óráig hatást gyakorolt. Ez pedig pontosan azoknak a népeknek, illetve országoknak a köre, melyeket az anyanyelvű irodalom középkor végi pozíciója szempontjából a második és harmadik alaptípusba soroltam. Az első típusba tartozó országokban, ahol a lingua vulgaris gyakorlatilag már teljes diadalt aratott, vagyis Itáliában, az ibér félszigeten, Franciaországban, Németalföldön nem is volt lutheri reformáció. A reformációnak e nemzetek irodalmi anyanyelvűsége szempontjából nem lehetett különösebb szerepe, erre nem is volt szükségük. Annál inkább a többi, a másik két csoportba tartozó országoknak.

A másik két csoport, mint láttuk, egyrészt azokból a nemzetekből állt, melyek ugyan rendelkeztek már szerényebb vagy gazdagabb anyanyelvű irodalommal, de ennek emancipációja még nem volt teljes, nyelve még nem formálódott egységes irodalmi nyelvvé, s a latinnal szemben még nem aratott győzelmet; másrészt azokból a népekből, melyeknek még egyáltalán nem volt saját nyelvű irodalmuk, sőt esetleg még írásbeliségük sem. Az irodalmi anyanyelvűséget tekintve, Európa elmaradottabb, nagyobb feléről van tehát szó, amely – nem véletlenül – nagyjából azonos Európa társadalmi és gazdasági szempontból is elmaradottabb részével. A lutheri reformációra Európának ez a zónája volt fogékony, s ez az a terület, ahol a reformáció az anyanyelvű kultúra és irodalom fejlődésében üdvös hatást gyakorolhatott.

Sajátos módon, a polgári igényekből fakadó, a németországi ún. korai polgári forradalom sodrában kibontakozó lutheri reformáció éppen Európa kevésbé polgárosodott részében terjedt el vagy aratott győzelmet. A lutheranizmus osztálytartalma ugyanis, bár végső fokon a polgári fejlődést segítette elő, nem nyilvánítható egyértelműen polgárinak. A német nemzethez 1520-ban intézett kiáltványában maga Luther sem a polgárságot állította szembe a feudalizmussal, hanem a világi társadalmat az egyházzal. Törekvése arra irányult, hogy a reformációban érdekeltté tegyen minden világi hatalmat, a városi vezető rétegtől kezdve a császárig. A lutheri reformáció ügyét fel is karolta minden olyan világi hatalom, melynek érdekében állott az egyház politikai hatalmának a megszüntetése és az egyházi vagyoni szekularizálása. Ezeknek a világi felsőségeknek a skálája rendkívül széles: ide tartoznak számos ország városi tanácsai, Németországban a fejedelmek egy része, Magyarországon és Csehországban elsősorban a nagybirtokosok; Lengyelország-

ban főként a nemesség; Dániában, Svédországban és Angliában maguk az uralkodók. Mindezeknek a vezető világi köröknek elsősorban pénzre, gazdasági erőforrásokra volt szükségük. Hiszen az újkor hajnalán, a XVI. században minden állam, minden hatóság kiadásai nagymértékben növekedni kezdtek; költségesebbek lettek a háborúk, rengetegbe került a kialakuló modern igazgatási apparátus stb. Spanyolország, Portugália gyarmatok szerzése és kifosztása útján segített magán; az itáliai államok, Franciaország, a Fuggerektől pénzelt Habsburgok a primitív kapitalizmus tőkét éltek fel – az államok, fejedelemségek nagy része számára azonban nem maradt más forrás, mint az egyházi vagyon. A lutheri program ennek az igénybevételét nemcsak lehetővé tette, hanem üdvös, Istennek tetsző cselekedetnek is minősítette, minthogy az egyházi vagyon volt a papság megszüntetendő világi hatalmának az alapja, s a vagyon nagy része csupán egy, a társadalom számára improduktív, nagy létszámú réteg (papság, szerzetesség) eltartását szolgálta.

Európa jelentékeny részében a reformáció hirdetőinek és a világi vezető köröknek az érdekei, célkitűzései összekapcsolódtak. A reformátoroknak egyre több városban, tartományban vagy országban sikerült megszerezniök a világi hatalom támogatását, ez utóbbiak számára a reformáció viszont ideológiai igazolást szolgáltatott az egyház külön hatalmának és vagyonának a megszüntetéséhez. A különböző népek reformátorai, jórészt Wittenberg neveltjei, a tömegek megnyerése érdekében azok anyanyelvén kellett hogy szóljanak és írjanak. A reformációt vállaló világi felsőségeknek pedig – a lutheri program értelmében – vállalniok kellett alattvalóik nevelésének, iskolázásának terheit, s a megszerzett egyházi vagyon legalább egy részét iskolák, nyomdák fenntartására, valamint a tömegek vallásos és

közhasznú nevelését szolgáló, anyanyelvű könyvek kiadására kellett fordítaniok.

„Et omnis lingua confitebitur Deo” – ezt a Pál-idézetet olvashatjuk az első szlovén ábécéskönyvnek, Primož Trubar szlovén reformátor művének a címlapján; „minden népnek az ő nyelvén” – ezt hirdeti Újszövetség-fordításának az ajánlásában a magyar Sylvester János. Kimondva vagy kimondatlanul ez az egymást kiegészítő két jelszó érvényesül abban a hatalmas, szerteágazó, soknyelvű irodalomban, mely a reformáció jegyében kibontakozott.

Ennek az anyanyelvű irodalomnak a terjesztését szolgálják a reformátorok és világi hatóságok által létrehozott, illetve támogatott új nyomdák – különösen azokon a területeken, ahol addig nyomdák még alig, vagy egyáltalán nem működtek. Ezek a műhelyek tették lehetővé kiadványok létrejöttét olyan nyelveken, melyeken addig még sohasem nyomtattak. Íme néhány példa: A dánok reformátora, Christian Pedersen maga létesít nyomdát a reformációt szolgáló művei, nem utolsósorban bibliafordítása kiadására. A német lovagrendet szekularizáló utolsó nagymester, Albrecht von Brandenburg adatja ki 1545-ben a balti nyelvcsaládhoz tartozó, azóta már kihalt porosz nyelven, 1547-ben pedig litván nyelven az első nyomtatott könyvet; mindkettő lutheránus káté, s egyúttal az illető nyelvek legkorábbi összefüggő szövegemléke. A lengyel bibliafordítás 1563-ban Mikolaj Radziwiłł herceg költségén jelenik meg Brest városában. Horvát nyelvű protestáns könyvek kiadására Johann Ungnad horvát főúr szervez nyomdát a Tübingen melletti Urach városában, ahol 1561–64 között az ő költségén 25 horvát protestáns nyomtatvány jelent meg. Magyarországon részben nagybirtokos főurak, mint Nádasdy Tamás, részben városok, mint Debrecen vagy Brassó, részben patrónusaik támogatásával maguk a reformátorok,

mint Huszár Gál vagy Bornemisza Péter, szervezik a nyomdákat és az anyanyelvű reformációs könyvkiadást. Nagyszében tanácsának arra is van gondja, hogy a reformáció írásai a területén lakó ortodox vallású románokhoz is eljussanak; egy közelebbről nem ismert Philip nevű nyomdász műhelyében 1544-ben így jelenhetett meg az első román nyelvű nyomtatott könyv, egyben az első nagyobb román szövegemlék: egy evangélikus katekizmus. De ugyanígy sorolhatnám a finn, az észt, a lett, a szorb nyelv első írott emlékeit: mind a reformációnak köszönhetik létrejöttüket. A reformációt hirdető szerzőik, mint a litván Martinus Mazvydas Vaitkunas és Stanislovas Rapailionis, a finn Michael Agricola vagy a lausitzi szorb Mikulaš Jakubica és a többiek, egyúttal népük első írói is.

A reformátor írók és támogatóik a legfontosabb feladatnak mindenütt a Biblia lefordítását tartották. Így a XVI. század, a reformáció jóvoltából a bibliafordítások százada lett. A nagy példaadó maga Luther volt, fordításának korszikos jelentőségét felesleges lenne hangsúlyoznom. Érdekes azonban összeállítani a többi nép bibliafordításának az adatait: Izlandban 1540-ben jelent meg az Újszövetség Oddur Gottskalsson, 1584-ben pedig a teljes Biblia Gudbrandur Thorlaksson fordításában; gael nyelvre William Salesbury fordította az Újszövetséget (1567), s William Morgan a teljes Bibliát (1588); az első angol Újtestamentum az angol reformáció úttörőjének, William Tyndale-nek a munkája 1526-ból, ezt követi Miles Coverdale teljes Bibliája 1535-ben; a dán Biblia, Christian Pedersen jóvoltából 1530-ban jelent meg; a svéd reformáció vezére, Olaüs Petri 1526-ban adta ki Újtestamentum-fordítását, amit 1541-ben követett fivérének, Laurentiusnak a teljes svéd Bibliája; a finnek reformátora, Agricola 1548-ban jelentette meg az Újszövetséget finn nyelven, lefordított több ószövetségi

könyvet is, de a teljes fordítást nem tudta befejezni; a már említett Mikulaš Jakubica szorb Újszövetsége 1548-ban jelent meg, s ez az első szorb könyv is egyúttal; az 1563-ban megjelent lengyel Bibliáról már szóltunk; a cseheknél a huszitizmus jóvoltából már a XV. században is jelentős bibliafordító tevékenység folyt, e munka koronájának azonban a reformáció jegyében létrejött ún. králici Bibliát (1579–1593) tekinthetjük, mely egy egész tudós közösségnek a munkája volt; Magyarországon jelentős XV. századi előzmények után Sylvester János készítette el az Újszövetség fordítását 1541-ben, majd különböző részfordítások után végül 1590-ben jelent meg Károlyi Gáspár teljes magyar Bibliája; a szlovének Bibliája, Jurij Dalmatin munkája 1584-ben jelent meg; a horvátok számára Štefan Konzul fordította le az Újszövetséget (1560); végül román nyelven részleges bibliafordításokra került sor (négy evangélium, Mózes könyvei). A reformáció hatása alá került népek közül csupán az észt, a lett, és a litván bibliafordítás nem készült el a XVI. században; szlovák bibliafordításra pedig azért nem került sor, mert a jól érthető cseh fordítások azt egyelőre feleslegessé tették.

A komoly nyelvi, filológiai felkészültséget igénylő bibliafordítói munka, valamint az anyanyelvű szentírás széles körű olvasásának az elősegítése szükségessé tette az abecedariumok, helyesírási kézikönyvek s rendszerező nyelvtanok szerkesztését és megírását is. A finn irodalom első terméke például éppen Agricola ábécéskönyve 1542-ből; a szlovén Trubar az első lutheránus kátéval, az első szlovén könyvvel egyidőben, 1550-ben szintén egy abecedarium kiadását tartotta leginkább szükségesnek; a magyar helyesírásról az első könyvecskét az első magyar reformátor, Dévai Bíró Mátyás adta ki 1538-ban, az első magyar nyelvtant pedig az Újszövetség-fordító Sylvester 1539-ben; a lengyel nyelv első

nyelvtanát a bresti biblia egyik munkatársának, Peter Statorius-Stojenskinnek köszönhetjük – hogy csak néhány példát említsék.

A bibliafordítások és az ezek sodrában készülő ortográfiák és nyelvtanok együttesen döntő fordulatot jelentettek az egységes irodalmi nyelvek létrejöttében. A mindenki által olvasott, vagy legalábbis hallott, és évszázadokon át újra meg újra kiadott bibliafordítások hatalmas kodifikáló erőt és hatást gyakoroltak az egyes nyelvekre. Különösen, ha olyan kiváló fordítói, nyelvi és irodalmi teljesítmények voltak, mint a német Lutheré, a svéd Olaüs és Laurentius Petrié, vagy a magyar Károlyi Gásparé. Az anyanyelvű bibliák azonban nemcsak nyelvükkel alapozták meg számos nemzeti irodalom fejlődését, de gyakran tartalmi, tematikai és stiláris vonatkozásban is maradandóan gazdagították azokat. Miközben a humanizmus divatba hozta, és az európai irodalmakban közkinccsé tette az antik hősöket, történelmi személyeket, mitológiai alakokat, úgy a lefordított Biblia nyomán az Ószövetség sokat idézett alakjai és történetei (Dávid, Judit, a tékozló fiú, Zsuzsanna és a vének, stb.) gazdagon variálható témákat szolgáltattak a verses epika, prózai elbeszélés és dráma számára. A lírai érzelem kifejezőkincse is sokat köszönhet egyes bibliai könyvek kifejezéseinek és stílusának. Különösen a szentírás lírai részletei, mint a zsoltárok, az *Énekek éneke*, Jeremiás siralmi nyújtottak költői modellt az érzelmek gazdag skálájának kifejezésére. Példaként elég a magyar költészetet említeni, amelyben egy valóságos bibliai tónus fejlődött ki, s gyökeresedett annyira nemzetivé, hogy még Ady Endrének a lírájában is teljes erővel érvényesülhetett.

A reformáció irodalmi produktumának túlnyomó része, vagyis a katekizmusok, imádságok, épületes művek, polemikus iratok s ehhez hasonlók természetesen nem tekint-

hetők a szó mai értelmében vett irodalomnak. Ez a hatalmas mennyiségű anyanyelvű szöveg tette azonban általánossá az anyanyelv irodalmi használatát, segítette kialakítani kifejezőkincsét, fejlesztette ki nyelvi és stílári formakincsét, megteremtve ezáltal a feltételeket a művészi igényű művek létrejöttéhez. Különösen az énekirodalomnak, a gyülekezeti énekgyűjteményeknek, illetve a postillairodalomnak van ebből a szempontból nagy jelentősége. De a történeti irodalom is sokat köszönhet a reformáció mozgalmának; nem véletlen, hogy számos reformátor egyúttal történetíró is volt, történetileg is igazolni akarván a reformáció szükségességét, illetve anyanyelven tenni közkinccsé nemzete múltjának ismeretét. A svéd reformátor Olaüs Petri például jeles történetíró is volt *En svenska cröneka* című munkája révén; a dán Anders Vedel pedig lefordította és 1575-ben kiadta a középkori dán történetírás klasszikus művét, Saxo Grammaticus *Gesta Danorum*-ját. Az igények és tendenciák egyezésére mutat, hogy pontosan ebben az évben jelent meg Kolozsvárott Heltai Gáspár magyar fordításában Bonfini *Rerum Ungaricarum decades*-ének a reformáció szellemében átdolgozott változata.

Eltekintve most már azoktól az irodalmaktól, melyek megindulásukat, első könyveiket illetve legkorábbi anyanyelvű szövegeiket köszönhetik a reformációnak, csak azokról szólok még néhány szót, melyek a reformáció elterjedésekor már rendelkeztek – esetleg nagyon is fejlett – anyanyelvű irodalommal. A XVI. század elején ezekre – például a lengyelre és a magyarra – a latin és a nemzeti nyelvű irodalom egymásmellettsége volt jellemző. De míg az előbbi magas igényű humanista literatúra volt, addig az utóbbi még a középkori ízlésű – többnyire vallásos, de részben már világi jellegű – kolportázs irodalmat (legendák, imádságok, *Gesta Romanorum*, Markalf stb.) képviselte.

A reformáció hatására a latin humanista irodalom némileg visszaszorult, művelői ugyanis jórészt a régi klérushoz tartoztak, s vagy a reformáció ügyéhez szegődve irányt váltottattak, mint a humanista kanonokból reformátorrá lett dán Pedersen, vagy pedig félreálltak, illetve emigráltak, mint a kitűnő svéd humanista, Olaus Magnus, sőt esetleg vérpadon végezték, mint Thomas Morus. A reformáció tehát az egyelőre még csak latin nyelven művelt, művészi igényességű, „magas” irodalom átmeneti hanyatlását idézte elő, ami alól még Németország sem volt kivétel. A svéd irodalomtörténetek például emiatt a XVI. századot – nem éppen jogosan – a hanyatlás korának is szokták nevezni.

Egyidejűleg azonban a reformáció által támasztott igények, s különösen a tudós bibliafordítói vállalkozások elősegítették az addig csak a latin árnyékában tenyésző anyanyelvű irodalom magasabb szintre emelkedését. A magyar irodalomban például a reformáció jegyében tömegesen születő magyar nyelvű énekek, értekezések, az első magyar drámák stb. az anyanyelv használatát művészileg igényes művek írásakor is magától értetődővé teszik, s rádöbbennek egyes írókat anyanyelvük értékeire. Jó példa erre Bornemisza Péter, aki Élektra-fordításának morális célzatával a reformáció célkitűzéseit szolgálta, de nyíltan hangoztatta, s nem is elsőként – a magyar nyelv alkalmassága, kiválósága felett érzett humanista büszkeséget is. Tanítványa, Ballasi Bálint eszményeivel, életmódjával ugyan távol került már a reformáció világától, ízig-vérig reneszánsz jellegű lírája mégis elképzelhetetlen a magyar nyelvű irodalomnak a reformáció jegyében bekövetkezett frontáttörése nélkül. Ugyanígy a lengyel irodalom atyjának nevezett Mikołaj Rej, az első lengyel nyelvű igazi reneszánsz író is szervesen nő ki a reformáció szellemében kialakuló irodalmi mozgalmakból. Ő maga is protestáns, de vallásos és világi műveit a

humanizmus is áthatja, előkészítve ezzel a talajt a nagy lengyel reneszánsz költő, Ján Kochanowski számára. Bár ez katolikus volt, a feltételeket ahhoz, hogy a magas színvonalú reneszánsz lírát anyanyelvén művelhesse, a reformációt képviselő elődei teremtették meg.

Ezután már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy a reformáció jóvoltából öntudatosodott nemzeti nyelvű irodalmak képviselői elméletileg is igazolják a költészet jogait, illetve nyelvüknek a latinnal és más nyelvekkel való irodalmi versenyképességét. Így születhettek meg – igaz, hogy némi kétséssel Bembo és Du Bellay után – Philip Sidney, majd Martin Opitz angol, illetve német poétikai művei, a magyaroknál magának Balassinak s főleg tanítványának, Rimay Jánosnak a kritikai és esztétikai megállapításai, a dánoknál Anders Arrebo, a svédeknél pedig Georg Stiernhielm Opitz nyomán haladó, elméleti megfigyelései.

A reformáció, pontosabban annak lutheri iránya tehát az irodalmak egy részét elindította a fejlődés útján, egy másik csoportját pedig hozzásegítette a humanizmus és reneszánsz vívmányait értékesíteni tudó nemzeti irodalom megteremtéséhez.

(1975)